

Przemiany demograficzne w województwie opolskim w latach 1945–2015

JOANNA DYBOWSKA

Państwowy Instytut Naukowy – Instytut Śląski w Opolu

KAZIMIERZ SZCZYGIELSKI

Państwowy Instytut Naukowy – Instytut Śląski w Opolu

 <https://orcid.org/0000-0001-8065-4810>

DOI: <https://doi.org/10.26774/rzz.292>

02/2018

**ROCZNIK
ZIEM
ZACHODNICH**

Publikacja dostępna na licencji **Creative Commons Uznanie autorstwa – Na tych samych warunkach 4.0 Międzynarodowe**. Pewne prawa zastrzeżone na rzecz autorów. Zezwala się na wykorzystanie publikacji zgodnie z licencją – pod warunkiem zachowania niniejszej informacji licencyjnej oraz wskazania Ośrodka „Pamięć i Przyszłość” jako właściciela praw do tekstu.

Wprowadzenie

Analiza i ocena zmian demograficznych w województwie opolskim w latach 1945–2015 dotyczy obszaru i zamieszkującej go ludności o niepowtarzalnych w skali kraju (i w znacznej części Europy) cechach demograficzno-społecznych. Wynika to z faktu zamieszkiwania na tym terenie znacznej zbiorowości ludności rodzimej, a także osiedlenia się przymusowych przesiedleńców z kresów II Rzeczypospolitej oraz ludności przybyłej po zakończeniu II wojny światowej z różnych terenów Polski. W dalszej części rozważań w odniesieniu do tych nowych mieszkańców województwa opolskiego (i ich potomków) używane będzie określenie ludność napływowa.

Celem pracy jest weryfikacja hipotezy, iż zróżnicowanie etniczne ludności regionu opolskiego ma wpływ na przebieg procesów demograficznych. Wpływ ten można wykazać na przykładzie różnic w intensywności przyrostu naturalnego, odpływu emigracyjnego czy – współcześnie – zaawansowania procesu depopulacji wśród rodzimych i napływowych mieszkańców województwa opolskiego.

Ludność województwa opolskiego w procesie zmian zaludnienia ziem przyłączonych do Polski po 1945 r.

Zakreślony obszar i czas analizy wymaga wstępnego przypomnienia, że województwo opolskie formalnie zostało powołane do istnienia w czerwcu 1950 r. Objęło ono swymi granicami ziemie przyłączone do Polski w 1945 r. oraz ludność, jak już wspomniano, zróżnicowaną pod względem pochodzenia terytorialnego. Można stwierdzić, że województwo opolskie odróżniało się od dawnych ziem Polski częściową wymianą mieszkańców, a od pozostałych ziem przyłączonych (w ówczesnej nomenklaturze określanych „odzyskanymi”), z których zgodnie z postanowieniami aliantów wysiedlona została ludność niemiecka – największym skupiskiem ludności rodzimej, ocenianej w 1950 r. na ponad 418 tys. osób. W województwie katowickim, drugim pod względem liczebności ludności autochtonicznej, ta grupa mieszkańców wynosiła ponad 350 tys. osób. W dalszej części rozważań przytaczane historyczne dane demograficzne opatrzone są taką terminologią, jaka w czasie opracowywania tych danych była stosowana¹. Warto te dane przytoczyć, by ze względu na znaczny już upływ czasu przypomnieć, z jak unikatowym procesem przesunięcia granic polskiego państwa, pociągającym za sobą masowe przemieszczenia ludności, mieliśmy do czynienia po zakończeniu II wojny światowej, oraz by mieć punkt odniesienia do oceny zmian zaludnienia na badanym obszarze województwa opolskiego. W tabeli 1 możemy odnaleźć informacje o ogólnej liczbie mieszkańców na obszarach ziem przyłączonych, liczbie ludności autochtonicznej oraz liczbie ludności napływowej w 1950 r. Największy udział ludności rodzimej wśród ogółu mieszkańców miało województwo katowickie (59,5%) i opolskie (51,7%). W pozostałych województwach społeczności zostały ukształtowane głównie przez napływ migrantów, w najwyższym stopniu w województwach szczecińskim, zielonogórskim i wrocławskim.

1 Nie jest zamiarem autorów rozstrzygnięcie o zasadności stosowania terminu „Ziemie Odzyskane”, gdyż celem podjętej analizy była ocena przebiegu procesów demograficznych, a nie historycznie zmieniona przynależność polityczna tych ziem. W opracowaniu A. Gawryszewskiego, *Ludność Polski w XX wieku*, Warszawa 2005, terminu „Ziemie Odzyskane” używa się przy omawianiu danych historycznych.

Tabela 1. Rozmieszczenie polskiej ludności rodzimej na Ziemiach Zachodnich i Północnych (stan na koniec 1950 r.).

Województwo ^a	Ludność polska ogółem	Autochtoni			Osadnicy	
		Ogółem	% w stosunku do ogółu ludności w województwie	% w stosunku do ogółu autochtonów	Ogółem	% w stosunku do ogółu ludności w województwie
Opolskie	809 529	418 252	51,7	38,5	391 277	48,3
Katowickie	588 576	350 160	59,5	32,2	238 416	40,5
Olsztyńskie	610 173	103 122	16,9	9,5	507 051	83,1
Wrocławskie	1 698 911	83 521	4,9	7,8	1 615 390	95,1
Gdańskie	500 846	50 843	10,2	4,7	450 003	89,8
Koszalińskie	518 354	43 356	8,4	4,0	474 998	91,6
Zielonogórskie	560 615	15 702	2,8	1,4	544 911	97,2
Szczecińskie	529 295	13 822	2,6	1,3	515 473	97,4
Białostockie	70 597	4504	6,4	0,4	66 093	93,6
Poznańskie	49 455	2681	5,4	0,2	46 674	94,6
„Ziemie Odzyskane”	5 936 249	1 085 936	18,3	100,0	4 850 286	81,7

^a Tylko powiaty z terenów „Ziem Odzyskanych”.

Źródło: L. Kosiński, *Pochodzenie terytorialne ludności Ziemi Zachodnich w 1950 r.*, Warszawa 1960, cyt. za: Z. Kowalski, *Ludność Śląska Opolskiego w latach 1945–1950*, [w:] *Ludność Śląska Opolskiego w XIX i XX wieku (analizy statystyczne)*, red. Z. Kowalski, Opole 1987, s. 69, tab. 9.

Analizując przytoczone dane historyczne, trzeba pamiętać o trudnościach w kompletowaniu informacji o stanie ludności tuż po zakończeniu działań wojennych, z racji ogromnych ruchów migracyjnych, jakie miały miejsce w stosunkowo krótkim czasie, oraz w związku z tworzeniem od podstaw administracji państwowej na terenach przyłączonych do Polski.

Ziemie przyłączone – „Ziemie Odzyskane” – obejmowały obszar 102,8 tys. km², co stanowiło prawie 33% powierzchni kraju w nowych granicach². Ziemie te były rekompensatą za utracone Kresy Wschodnie II Rzeczypospolitej o powierzchni 180 tys. km², które stanowiły ok. 43% przedwojennego terytorium³. W sumie w efekcie II wojny światowej Polska po przesunięciu jej granic o 250 km na zachód⁴ straciła *per saldo* 77 tys. km² i ponad 11 mln obywateli w stosunku do stanu w 1939 r.⁵ Pierwszy powojenny spis ludności (sumaryczny) wykazał 5 022,2 tys. osób zamieszkujących tereny przyłączone. Izidor Sobczak podaje, że począwszy od lat 70. XX w. GUS przestał publikować odrębne dane poświęcone „Ziomom Odzyskanym”⁶. Można je kompletować w odniesieniu do województw obejmujących ziemie przyłączone, które określano mianem województw Ziemi Zachodnich i Północnych, a także tych fragmentów ziem przyłączonych, które znalazły się w obrębie województw nie zaliczanych do Ziemi Zachodnich i Północnych⁷.

Według podziału administracyjnego z 6 lipca 1950 r. województwa Ziemi Zachodnich i Północnych zajmowały powierzchnię 105,8 tys. km² (nieco większą niż ziemie przyłączone), ale liczba ludności na tym obszarze była nieco mniejsza i wynosiła 4 974,3 tys. osób. Różni autorzy zajmujący się stanem ludności Polski tuż po zakończeniu wojny, w zależności od tego, jaki obszar biorą pod uwagę – czy w całości ziemie przyłączone, czy bez fragmentów, które weszły w skład województw obejmujących głównie dawne ziemie Polski, podają nieco inne dane⁸. Dlatego w tabeli 2 przytoczono dane dotyczące „Ziom Odzyskanych” łącznie w latach, dla których są one dostępne, oraz dane dotyczące województw zaliczanych do Ziemi Zachodnich i Północnych Polski (ZZiP) w tym samym okresie.

2 I. Sobczak, *Ogólna charakterystyka rozwoju demograficznego Ziemi Zachodnich i Północnych Polski*, [w:] *Ludność Ziemi Zachodnich i Północnych Polski w liczbach w latach 1946–1989*, red. I. Sobczak [et al.], Gdańsk 1990, s. 39, tab. 1.

3 R. Rauziński, K. Szczygielski, *Przesiedleńcy z dawnych Kresów Rzeczypospolitej w strukturze demograficznej i społecznej Śląska Opolskiego 1945–2005*, [w:] *Wokół ludzi i zdarzeń. Przesiedleńcy z dawnych Kresów Rzeczypospolitej w strukturze demograficznej i społecznej Śląska Opolskiego w sześćdziesięciolecie 1945–2005*, red. R. Rauziński, T. Soidra-Gwiżdż, Opole 2011, s. 33.

4 A. Hanich, *Powojenna „repatriacja” Polaków z Kresów Wschodnich na Śląsk Opolski*, [w:] *Wokół ludzi i zdarzeń...*, s. 12.

5 Liczba ludności przedwojennej Polski oszacowana została na 35,090 mln osób w 1939 r. Pierwszy powojenny sumaryczny spis ludności wykazał 23,930 mln mieszkańców w nowych granicach kraju.

6 I. Sobczak, *op. cit.*, s. 16.

7 W nowym podziale administracyjnym (49 województw) 10 w całości składało się z „Ziom Odzyskanych”: elbląskie, jeleniogórskie, koszalińskie, legnickie, olsztyńskie, opolskie, słupskie, szczecińskie, wałbrzyskie, wrocławskie; 5 w części: gdańskie, gorzowskie, pilskie, suwalskie, zielonogórskie; 5 województw nie zaliczanych do Ziemi Zachodnich i Północnych: częstochowskie, katowickie, kaliskie, cieszyńskie, ostrołęckie, zawierało „Ziemie Odzyskane”.

8 Chodzi tu przede wszystkim o zaklasyfikowanie byłego Wolnego Miasta Gdańsk, które zajmowało wprawdzie stosunkowo niewielki obszar (1,9 tys. km²), ale obejmowało ponad 200 tys. mieszkańców, oraz o województwa, które zawierały ziemie przyłączone, tj. województwa: gdańskie, śląskie (początkowo, potem katowickie po utworzeniu opolskiego), białostockie i poznańskie.

Tabela 2. Liczba i dynamika wzrostu ludności.

Obszar	Ludność ogółem (w tys.)				Dynamika wzrostu w stosunku do 1946 r.		
	14 II 1946 ^b	3 XII 1950 ^b	6 XII 1960 ^b	31 XII 1974 ^c	1950	1960	1974
Polska	23 929,8	25 008,2	29 775,5	33 846,0	104,5	124,4	141,4
„Ziemie Odzyskane”	5022,2	5894,6	7655,9	X	117,4	152,4	X
Województwa ZZiP ^a	4974,3	5736,4	7498,0	8985,0	115,3	150,7	180,6
Województwa ^d w całości utworzone z „Ziem Odzyskanych”							
Opolskie	792,2	809,5	929,0	1095,0	102,2	117,3	138,2
M. Wrocław	170,7	308,9	430,5	569,0	181,0	252,2	333,3
Wrocławskie	1598,0	1390,0	1806,3	2025,0	87,0	113,0	126,7
Szczecińskie	307,6	529,3	757,9	955,0	172,1	246,4	310,5
Zielonogórskie	347,0	560,6	782,3	928,0	161,6	225,4	267,4
Koszalińskie	585,0	518,3	687,9	837,0	88,6	117,6	143,1
Województwa ^d w części utworzone z „Ziem Odzyskanych”							
Gdańskie	327,2	500,8	691,9	X	153,1	211,5	X
Olsztyńskie	351,8	610,2	789,5	X	173,5	224,4	X

^a Ziemie Zachodnie i Północne, ^b dane spisów ludności, ^c dane szacunkowe, ^d w podziale administracyjnym: dane NSP 1950 r. w podziale z 15 V 1951 r., dane NSP 1960 r. w podziale z 1 I 1962 r., dane z 1974 r. w podziale z 31 XII 1974 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie *Ludność Ziemi Zachodnich i Północnych Polski w liczbach w latach 1946–1989*, red. I. Sobczak [et al.], Gdańsk 1990, s. 40, tab. 2, s. 41, tab. 3 i s. 44, tab. 6.

Dane te pozwalają jednak uchwycić dynamikę wzrostu zaludnienia związaną z kompensatą biologicznych strat czasu wojny (ofiary działań wojennych oraz straty w efekcie przymusowych migracji) oraz przesunięcia granic politycznych państwa. Można też zauważyć różnice w intensywności tego procesu na poszczególnych obszarach ziem przyłączonych oraz na tych ziemiach w stosunku do całego kraju. Na ziemiach przyłączonych czy w województwach Ziemi Zachodnich i Północnych stan ludności w 1960 r. był o ponad 50% większy w stosunku do roku 1946, podczas gdy w całym kraju w tym samym czasie odnotowano wzrost o ok. 24%. Województwo

opolskie charakteryzowało się umiarkowanym tempem wzrostu zaludnienia⁹ (co zostanie szerzej wyjaśnione w dalszej części opracowania), podobnie jak obszary województwa wrocławskiego, oprócz wydzielonego miasta Wrocław (największa dynamika wzrostu – trzykrotnie zwiększyło liczbę mieszkańców do 1974 r.) oraz koszalińskiego. W pierwszych powojennych dekadach ziemie przyłączone do Polski charakteryzowały się wyraźnie wyższą dynamiką wzrostu zaludnienia niż cały kraj, a różnica w dynamice wzrostu liczby ludności w województwach Ziemi Zachodnich i Północnych w stosunku do dynamiki wzrostu liczby ludności w całym kraju jeszcze się powiększyła w 1974 r.

Ocenę stanu ludności w kolejnych okresach na ziemiach przyłączonych do Polski po II wojnie światowej utrudniają reformy podziału administracyjnego kraju, zmieniające zarówno liczbę województw, jak i wielkość ich obszarów. Wobec tego liczba województw, które należałoby brać pod uwagę, jest zmienna. W tabeli 2 ograniczono się do prezentacji danych, które opisują zmiany w okresie najgwałtowniejszego wzrostu liczby ludności, i do momentu, kiedy na ziemiach przyłączonych odtworzony został stan sprzed wybuchu II wojny światowej¹⁰. Z drugiej strony godzi się zauważyć w związku z tym, że trzeba było 26 lat (pokolenia), by odtworzyć stan zaludnienia sprzed wojny, ale dokonało się to głównie dzięki nowo osiedlonej na tych terenach ludności. W związku z procesem zasiedlania ziem przyłączonych do Polski ziemie dawne poddane były znacznemu odpływowi mieszkańców, często ludzi młodych, którzy zakładali rodziny w nowym miejscu zamieszkania. Miało to konsekwencje w postaci istotnych różnic w przebiegu ruchu naturalnego na dawnych i nowych ziemiach Polski.

Powojenna kompensata demograficzna miała szczególnie intensywny przebieg na nowych terenach Polski, o czym świadczą niespotykane wysokie współczynniki zawierania małżeństw oraz urodzeń¹¹ (tabela 3). Związane to było z realizacją w tym czasie odłożonych z powodu wojny decyzji o założeniu czy powiększeniu rodziny. Pierwsze powojenne lata w całym kraju to okres wyżu demograficznego, do którego zaliczano 15 roczników osób urodzonych w latach 1946–1960¹². Wyraźna przewaga współczynników zawierania małżeństw na obszarze województw zachodnich i północnych dotyczy lat 40. i 50. XX w. W przypadku współczynników urodzeń przewaga utrzymywała się jeszcze na początku lat 70. XX w. Bardzo wysokie natężenie urodzeń, przekraczające poziom 40 na 1000 ludności, rejestrowane było w województwach szczecińskim, wrocławskim, w mieście Wrocławiu, w zielonogórskim i koszalińskim,

9 Tabela 2 zawiera dane w odniesieniu do granic administracyjnych obowiązujących do 1975 r.

10 A. Gawryszewski, *op. cit.*, s. 160, podaje, że w roku 1972 liczba ludności na Ziemiach Zachodnich i Północnych, liczona według powiatów, osiągnęła stan 8850,8 tys. osób i była nieco wyższa od stanu w roku 1939, wynoszącego 8810,2 tys. osób.

11 I. Sobczak, *op. cit.*, s. 20–23, omawiając natężenie zawierania małżeństw czy rodzenia dzieci, używa terminu „ultrawysokie”.

12 Zaliczenie wspomnianych roczników do wyżu demograficznego wynikało z tego, że współczynniki urodzeń i dzietności były wyższe niż w okresie poprzedzającym wybuch wojny, zob.: A. Gawryszewski, *op. cit.*, s. 159. Natomiast I. Sobczak, *op. cit.*, s. 24, podaje, że lata 1946–1950 uznawane są za fazę wznoszącą wyżu, lata 1951–1955 – za fazę szczytową, a lata 1956–1960 – za fazę schyłkową.

co przy ówczesnym natężeniu zgonów dawało przyrost naturalny przekraczający 30 osób na 1000 ludności (tabela 4). Różnica pomiędzy wielkością przyrostu naturalnego dla całego kraju i Ziemi Zachodnich w roku 1948 i 1950 sięgała 10 osób na 1000 mieszkańców. Tak intensywny przebieg ruchu ludności na przyłączonych do Polski obszarach niewątpliwie miał związek z młodszą demograficznie strukturą wieku populacji zasiedlającej te obszary, a tym samym z większym niż na dawnych ziemiach udziałem kobiet w wieku rozrodczym, czyli potencjalnych matek. W latach 60. i 70. XX w. różnica pomiędzy natężeniem przyrostu naturalnego na ziemiach dawnych i przyłączonych wyraźnie się zmniejszyła, ale wyższe wartości nadal charakteryzowały Ziemię Zachodnią i Północną. Jeśli chodzi o natężenie zgonów, nie było tak dużych różnic między mieszkańcami nowych i starych ziem Polski, jednakże w początkowych powojennych latach rejestrowane natężenie zgonów na obu porównywanych obszarach było wyższe niż w latach późniejszych. Wyjaśnić to można raczej wysokim natężeniem zgonów noworodków w bardzo wysokiej liczbie rodzonych wówczas dzieci, aniżeli zgonami osób starszych, których w demograficznie młodym w owym czasie społeczeństwie było relatywnie mniej niż obecnie. Aktualnie współczynniki zgonów w Polsce nie osiągnęły wówczas najwyższych dotychczas rejestrowanych wartości z lat 1948–1952, przekraczających 11 zgonów na 1000 ludności.

Tabela 3. Małżeństwa i urodzenia na 1000 ludności w województwach Ziemi Zachodnich i Północnych w latach 1948–1972.

Obszar	Małżeństwa				Urodzenia			
	1948 ^b	1950 ^b	1965 ^c	1972 ^c	1948 ^b	1950 ^b	1965 ^c	1972 ^c
Polska	13,3	10,8	6,3	9,3	29,4	30,7	17,4	17,4
ZZiP ^a	16,3	13,0	6,4	9,9	38,8	40,8	19,0	18,5
Województwa Ziemi Zachodnich i Północnych								
Opolskie	11,3	10,5	6,6	8,0	25,4	28,4	21,0	17,3
M. Wrocław	25,0	20,7	8,3	10,7	40,0	42,9	13,4	13,8
Wrocławskie	21,0	14,7	5,9	10,2	43,9	44,6	17,9	18,3
Szczecińskie	19,0	15,0	6,9	10,7	46,6	48,9	18,2	18,4
Zielonogórskie	17,0	12,1	5,9	10,5	45,8	44,4	18,7	19,7
Koszalińskie	13,0	11,1	6,2	10,3	42,0	44,2	20,4	20,3
Gdańskie	14,6	12,4	6,5	9,6	35,7	37,8	18,5	18,4
Olsztyńskie	11,7	10,8	6,0	9,3	35,3	39,3	22,4	20,6

^a Ziemie Zachodnie i Północne, ^b dane w podziale administracyjnym z 6 VII 1950 r., ^c dane w podziale administracyjnym z 31 grudnia danego roku.

Źródło: opracowanie własne na podstawie *Ludność Ziemi Zachodnich i Północnych Polski w liczbach w latach 1946–1989*, red. I. Sobczak [et al.], Gdańsk 1990, s. 55, tab. 13 i s. 56, tab. 14.

Tabela 4. Zgony i przyrost naturalny na 1000 ludności w województwach ZZiP^a w latach 1948–1972.

Obszar	Zgony				Przyrost naturalny			
	1948 ^b	1950 ^b	1965 ^c	1972 ^c	1948 ^b	1950 ^b	1965 ^c	1972 ^c
Polska	11,2	11,6	7,4	8,0	18,2	19,1	10,8	9,4
ZZiP ^a	10,6	11,7	5,8	6,4	28,2	29,1	13,2	12,1
Województwa Ziemi Zachodnich i Północnych								
Opolskie	10,2	11,3	7,3	7,6	15,2	17,1	13,7	9,7
M. Wrocław	9,7	11,4	4,8	6,1	30,3	31,5	8,6	7,7
Wrocławskie	10,3	11,7	5,4	6,3	33,6	32,9	12,5	12,0
Szczecińskie	11,2	12,4	5,6	5,9	35,4	36,5	12,6	12,5
Zielonogórskie	10,8	11,6	5,7	6,3	35,0	32,8	13,0	13,4
Koszalińskie	10,9	11,2	5,5	5,9	31,1	33,0	14,9	14,4
Gdańskie	10,5	11,0	5,9	6,4	25,2	26,8	12,6	12,0
Olsztyńskie	11,3	12,7	5,9	6,1	24,0	26,6	16,5	14,5

^a Ziemie Zachodnie i Północne, ^b dane w podziale administracyjnym z 6 VII 1950 r., ^c dane w podziale administracyjnym z 31 grudnia danego roku.

Źródło: opracowanie własne na podstawie *Ludność Ziemi Zachodnich i Północnych Polski w liczbach w latach 1946–1989*, red. I. Sobczak [et al.], Gdańsk 1990, s. 57, tab. 15 i s. 58, tab. 16.

Utrzymujący się przez wiele lat wysoki przyrost naturalny powodował szybszy wzrost liczby ludności na Ziemiach Zachodnich i Północnych niż na ziemiach dawnych i w efekcie mieszkańcy nowych obszarów mieli coraz większy udział w ogólnej liczbie ludności Polski. W latach 1946–1960 udział mieszkańców ziem przyłączonych w ogólnej liczbie ludności Polski wzrósł z ok. 20,98% do 25,7%, pomimo że

w pierwszych powojennych latach ludność niemiecka¹³ była wysiedlana z terenów przyznanych Polsce. Udział ludności zamieszkującej województwa zachodnie i północne wzrósł z 20,78% w 1946 r. do 26,5% w 1972 r.

Województwo opolskie w analizowanym okresie wyróżniało się niekorzystnie wśród województw utworzonych na ziemiach przyłączonych najniższym natężeniem zawieranych małżeństw, rodzonych dzieci oraz przyrostu naturalnego. Współczynniki dla województwa opolskiego bliższe były wartości dla całego kraju niż dla ziem przyłączonych. Dynamika wzrostu liczby mieszkańców w województwie opolskim była niższa nie tylko w stosunku do dynamiki wzrostu liczby mieszkańców „Ziem Odzyskanych”, lecz także w stosunku do dynamiki wzrostu liczby ludności w całym kraju. Podobna sytuacja miała miejsce w województwie wrocławskim, ale jeśli uwzględni się łącznie województwo z wydzielonym miastem Wrocław, to tempo wzrostu ludności na tym obszarze będzie zbliżone do tempa wzrostu ludności w Polsce. Szersze wyjaśnienie problemu niskiego tempa wzrostu liczby ludności w województwie opolskim zawiera dalsza część opracowania.

Hamowanie tempa wzrostu liczby ludności w województwie opolskim

Punktem wyjścia do analizy i oceny procesów demograficznych w regionie opolskim jest wskazanie na trwałość struktury przestrzennej województwa i względną stabilność jego powierzchni. Poza obecnymi granicami województwa pozostały tereny powiatu raciborskiego, należącego przed 1975 r. do województwa opolskiego (które wówczas miało 9605 tys. km² powierzchni i zajmowało 16. miejsce na 17 istniejących wtedy jednostek wojewódzkich¹⁴), natomiast przywrócono od 1999 r. część dawnego powiatu oleskiego oraz dodano – nienależący uprzednio do województwa – obszar Dobrodzienia i okolic.

Generalnie można uznać, iż oprócz korekt na wschodniej granicy, województwo cechuje jedna z największych w Polsce stabilności granic administracyjnych, a obecny udział powierzchni regionu w ogólnej powierzchni kraju, wynoszący 3,0%, jest o niepełna 0,3% większy niż w latach 1975–1998, a prawie tożsamy z wielkością powierzchni w latach 1950–1975. Stabilność granic regionu opolskiego jawi się zatem jako bardzo wysoka, zarówno w perspektywie ponadregionalnej¹⁵, jak i w odniesieniu do trwałości granic całego Śląska. Podkreślamy tu aspekt trwałości granic administracyjnych z uwagi na to, że w wielu przypadkach stabilność podziału administracyjnego wpływa

13 I. Sobczak, *op. cit.*, s. 15, podaje liczbę 2075,9 tys. Niemców na 5022,2 tys. mieszkańców „Ziem Odzyskanych”. Według ustaleń S. Banasiaka, w latach 1945–1950 wysiedlono ok. 3,2 mln ludności niemieckiej, najwięcej, bo ok. 1,9 mln, w 1946 r., zob. S. Banasiak, *Przesiedlenia Niemców z Polski w latach 1945–1950*, Łódź 1968; cyt. za: A. Gawryszewski, *op. cit.*, s. 454.

14 Najmniejsze było województwo katowickie – 9,5 tys. km².

15 G. Kosmala, *Zmiany granic politycznych w Europie Środkowej w okresie ostatnich stu lat*, Wrocław 1993.

na stabilność populacji zamieszkującej dane terytorium¹⁶, ale także z uwagi na sam warsztat badawczy – płynność granic powoduje ogromne komplikacje w analizach porównawczych w czasie.

Dane zwarte w tabeli 5 pozwalają prześledzić na podstawie wyników spisów powszechnych zmiany w liczbie mieszkańców województwa opolskiego w każdorazowych granicach administracyjnych, tj. obowiązujących do 1975 r., w latach 1975–1998 oraz aktualnych, obowiązujących od 1 stycznia 1999 r. Przywrócenie gminy jako podstawowej jednostki podziału administracyjnego kraju wraz z reformą z 1975 r. – i jednocześnie jednostki, dla której gromadzone są dane, m.in. dane w zakresie statystyki ludności – pozwala na agregowanie potrzebnych danych demograficznych (m.in. ze spisu ludności) w odniesieniu do wybranego obszaru województwa od połowy lat 70. XX w. aż do chwili obecnej. Tak się składa, że obszar wyznaczony granicami z lat 1975–1998 stale należał do województwa opolskiego. Istnienie takiego stałego obszaru, dla którego możliwe jest gromadzenie porównywalnych danych, jest bardzo cenne z punktu widzenia oceny przebiegu procesów demograficznych w długim okresie. Procesy demograficzne ze swej natury wymagają analizy w długim horyzoncie czasowym. Na podstawie informacji zawartych we wspomnianej tabeli 5 można ocenić tempo wzrostu zaludnienia województwa opolskiego w różnych granicach administracyjnych oraz na stałym obszarze w latach 1950–2011 i stwierdzić wyraźnie niższą dynamikę wzrostu zaludnienia w województwie opolskim w stosunku do innych województw Ziemi Zachodnich i Północnych, a także dynamiki wzrostu liczby ludności w całym kraju.

Tabela 5. Liczba ludności województwa opolskiego w latach 1950–2011.

Rok	Ludność według NSP na obszarze w granicach administracyjnych z lat:			Ludność na stałym obszarze w granicach z lat 1975–1998
	1950–1975	1975–1998	od 1 I 1999 r.	
1950	809,5	X	X	713 ^a
1960	927,0	X	X	813 ^a
1970	1057,0	929,2 ^b	X	929
1978	X	969,1	X	969
1988	X	1013,5	1080,0	958 ^c
2002	X	999,3	1065,0	916 ^c
2011	X	953,7	1016,2	871 ^d

16 Radykalne zmiany w składzie etnicznym ludności wywoływane są przez znaczące, często dramatyczne zdarzenia historyczne. Przypadkiem szczególnym była tu II wojna światowa i jej skutki przestrzenne i ludnościowe, w tym całkowita wymiana populacji w znacznej części województwa opolskiego. Wersją „pokojową” zmiany liczby, struktury i pochodzenia ludności mogą być także dynamiczne procesy rozwoju lub regresu gospodarczego, np. powojenna migracja ludności na teren Górnego Śląska do pracy w górnictwie i hutnictwie.

^a Szacunek stanu ludności na podstawie rejestrowanego natężenia ruchu naturalnego i wędrownego ludności w ówczesnych granicach administracyjnych, ^b ludność ze spisu 1970 r. przeliczona dla nowych granic administracyjnych województwa, ^c ludność faktyczna ustalona w czasie spisu powszechnego skorygowana o liczbę czasowych migrantów długoterminowych, ^d liczba ludności obliczona na podstawie rejestrowanych elementów ruchu ludności od ludności faktycznej w 2002 r. skorygowanej o migrantów długookresowych.

Źródło: opracowanie własne na podstawie J. Dybowska, *Przemiany demograficzne w regionie o nasilonej migracji zagranicznej na przykładzie województwa opolskiego*, Opole 2013, s. 195–205 oraz s. 209–210.

Jedynie w latach 1950–1970 dynamika wzrostu liczby ludności w województwie opolskim (o 30,5%) była zbliżona do tempa wzrostu liczby ludności w kraju (o 30,6%). W następnym okresie, w latach 1970–1988, statystyki wykazują wzrost jedynie o 9% w województwie opolskim, podczas gdy dla kraju 16%. Jeśli uwzględnimy dla 1988 r. liczbę ludności skorygowaną o migrantów długoterminowych, to wzrost w stosunku do roku 1970 wyniósł 3,1%, a stan liczbowy tej ludności był już niższy niż w 1978 r. Na stałym obszarze województwa ostatni spis powszechny ludności z 2011 r. wykazał stan ludności faktycznej¹⁷ (953,7 tys. osób) mniejszy od liczby ludności w 1978 r. Jeśli jednak uwzględnimy informacje z tego spisu o rozmiarach czasowych migracji zagranicznych z województwa, to okazuje się, że na tym obszarze rzeczywiście przebywała w momencie krytycznym spisu liczba ludności zbliżająca się do poziomu z połowy lat 60. XX w. Ostatnia kolumna tabeli 5 zawiera informacje o liczbie ludności na stałym obszarze województwa opolskiego od 1950 r. aż do ostatniego spisu ludności. Dla tego obszaru można stwierdzić wzrost liczby ludności do połowy lat 80. XX w. Osiągnięty wówczas stan ok. 973 tys. osób¹⁸ oznacza przyrost w stosunku do 1950 r. o 36%, podczas gdy liczba ludności w Polsce wzrosła w tym czasie o 49%. Ponadto porównanie danych o liczbie ludności faktycznej ustalonej w trakcie spisu w latach 1988, 2002 i 2011 z liczbą ludności obliczoną dla tego samego obszaru z uwzględnieniem czasowych migracji zagranicznych wskazuje na problem przydatności kategorii ludności faktycznej dla opisu stanu ludności w regionie migracyjnym, a więc w takim, w którym przyjazdy/wyjazdy czasowe za granicę występują z dużą intensywnością.

Wyjaśnienie demograficznych przyczyn niskiej dynamiki wzrostu zaludnienia w województwie opolskim zawiera tabela 6, w której zestawiono elementy bilansu zmian liczby ludności, tj. przyrostu naturalnego oraz przyrostu wędrownego (saldo migracji), z wyróżnieniem salda migracji zagranicznych i wewnętrznych.

17 Jest to kategoria ludności stosowana przez GUS w bieżącej statystyce ludności oraz ustalana w trakcie spisu ludności. Pozwala ona uchwycić wpływ migracji wewnętrznych na liczbę ludności zamieszkującej określone jednostki terytorialne. Obecnie w związku z przynależnością Polski do Unii Europejskiej, zgodnie z zaleceniami Eurostatu, Polska zobowiązana jest dostarczać informacje o stanie ludności rezydującej, a jest to kategoria ludności, do której zalicza się długoterminowych imigrantów, a nie zalicza się długoterminowych emigrantów.

18 Ograniczone ramy opracowania nie pozwalają na dokładniejsze omówienie przyjętej metody obliczeń oraz uzyskanych wyników. Szersze wyjaśnienia na ten temat, zob.: J. Dybowska, *Przemiany demograficzne w regionie o nasilonej migracji zagranicznej na przykładzie województwa opolskiego*, Opole 2013, s. 205–216.

Tabela 6. Elementy bilansu ludności województwa opolskiego w latach 1946–2014 (w tys.).

Lata	Przyrost naturalny	Saldo migracji ogółem	Z tego:	
			wewnętrzne	zagraniczne
1946–1950 ^a	61,9	-30,0	30,0	-60,0
1951–1955	74,9	-11,9	-5,3	-6,6
1956–1960	87,5	-36,5	15,7	-52,2
1961–1965	75,6	-4,6	12,5	-17,1
1966–1970	55,7	-6,7	4,2	-10,9
Razem 1951–1970	293,7	-59,7	27,1	-86,8
1971–1975 ^b	47,3	-5,2	4,3	-9,5
1976–1980	51,1	-35,4	1,7	-37,1
1981–1985	51,6	-13,1	1,8	-14,9
1986–1990	32,9	-17,8	5,9	-23,7
1991–1995	13,1	-8,7	3,0	-11,7
1996–1998	2,5	-5,9	0,5	-6,4
Razem: 1971–1998	198,5	-86,1	17,2	-103,3
1999–2003 ^c	-2,2	-18,5	-1,6	-16,9
2004–2008	-4,7	-18,8	-3,1	-15,7
2009–2014	-6,7	-13,6	-4,0	-9,6
Razem 1999–2014	-13,6	-50,9	-8,7	-42,2

^a W granicach administracyjnych z lat 1950–1975, ^b w granicach administracyjnych z lat 1975–1998 (przeliczone już od roku 1971), ^c w granicach administracyjnych obowiązujących od 1 I 1999 r.

Źródło: J. Dybowska, *Intensywna emigracja a stan ludności w województwie opolskim*, „Studia Migracyjne – Przegląd Polonijny”, R. 42 (2016), nr 3, s. 175, tab. 3.

W całym dotychczasowym powojennym rozwoju demograficznym województwa opolskiego duże rozmiary emigracji przesądzały o stratach migracyjnych (pomimo występowania nawet dodatniego salda w ramach migracji wewnętrznych), które zmniejszały przyrost liczby mieszkańców. Od końca lat 90. XX w. do chwili obecnej na zmniejszanie się liczby mieszkańców województwa opolskiego wpływa ujemne saldo migracji wewnętrznych, ujemne saldo migracji zagranicznych i ujemny przyrost naturalny¹⁹.

Województwo opolskie pozostaje wyróżniającym się w kraju regionem migracyjnym, a precyzyjnie mówiąc – regionem odpływu migracyjnego, o czym przesądza wysokie natężenie emigracji stale kilkakrotnie wyższe od wartości charakteryzującej Polskę jako cały kraj (zob. tabela 7). Na wahania natężenia emigracji w poszczególnych okresach miała wpływ polityka władz Polski, sprzyjająca wyjazdowi na stałe do Niemiec ludności autochtonicznej lub utrudniająca go, która na podstawie swego pochodzenia mogła ubiegać się o pozwolenia na wyjazd. Do czasu zmian systemowych w Polsce, zwanych transformacją ustrojową, widoczny jest wyraźny związek pomiędzy wielkością emigracji w poszczególnych latach a stanem wzajemnych relacji między Polską i Niemcami co do realizacji podpisanych umów (akcja łączenia rodzin – lata 50. XX w., zapis protokolarny – lata 70. XX w.). W tym okresie najważniejszą formą wyjazdów zagranicznych były wyjazdy na stałe. Transformacja społeczno-gospodarcza przywróciła Polsce dwoisty model migracji i z upływem lat wyjazdy o charakterze czasowym zdominowały wyjazdy za granicę, zwłaszcza po przystąpieniu Polski do Unii Europejskiej w 2004 r.

Tabela 7. Emigranci stali na 10 tys. ludności.

Rok	Emigranci na 10 tys. ludności		Rok	Emigranci na 10 tys. ludności	
	Województwo opolskie	Polska		Województwo opolskie	Polska
1954	10	1	1999	30	10
1958	340	50	2002	40	6
1959	70	10	2003	40	5
1971	70	10	2005	30	6

19 Najnowsza prognoza GUS z 2014 r. zapowiada w perspektywie 2050 r. utrzymywanie się niestety ujemnego salda migracji w województwie opolskim, pomimo zmiany statusu migracyjnego Polski jako całego kraju, zob. *Prognoza ludności na lata 2014–2050*, Warszawa 2014, s. 107, tab. 14.

1979	120	10	2007	40	10
1984	20	5	2008	40	10
1988	80	10	2009	20	5
1989	60	10	2010	20	5
1992	20	5	2011	23	5
1994	30	10	2013	29	8
1995	30	10	2014	22	7

Źródło: J. Dybowska, *Intensywna emigracja a stan ludności w województwie opolskim*, „Studia Migracyjne – Przegląd Polonijny”, R. 42 (2016), nr 3, s. 173, tab. 2.

Niezależnie od tego, czy będziemy brać pod uwagę wyjazdy na stałe, czy wyjazdy czasowe, można zauważyć, że niewielka liczebnie populacja mieszkańców województwa opolskiego, której udział w ogólnej liczbie ludności Polski wahał się od 2,6% do 3,2%, ma znaczący udział w zasobach emigracyjnych Polski (zob. tabela 8).

Tabela 8. Emigranci z województwa opolskiego w zasobach emigracyjnych Polski.

Rodzaj emigracji	Lata	Liczba emigrantów	Udział wśród emigrantów z Polski
Czasowa	1988 ^a	55,0 tys.	7,7%
	1995 ^b	77,3 tys.	8,6%
	2002 ^b	105,2 tys.	13,4%
	2011 ^b	107,9 tys.	5,4%
Stać ^c	1999–2014	54,1 tys.	13,3%

^a Dane systemu ewidencji ruchu paszportowego (SERP), ^b według danych spisów ludności w każdorazowych granicach administracyjnych województwa, ^c w granicach obowiązujących od 1 I 1999 r.

Źródło: J. Dybowska, *Intensywna emigracja a stan ludności w województwie opolskim*, „Studia Migracyjne – Przegląd Polonijny”, R. 42 (2016), nr 3, s. 176, tab. 4.

Wyjaśnienie tego fenomenu (natężenia emigracji stałej, udziału w krajowych zasobach emigracji stałej i czasowej) wymaga odwołania się do różnic w pochodzeniu regionalnym mieszkańców województwa opolskiego i znaczenia ludności autochtonicznej w kształtowaniu powojennej społeczności Opolszczyzny.

Kontekst etniczny procesów demograficznych w województwie opolskim

Województwo opolskie, jak już we wstępie wspomniano, utworzono w całości z ziem przyznanych Polsce po zakończeniu II wojny światowej, które w momencie przejmowania ich przez polskie władze zamieszkiwali obywatele Niemiec. Niemcy mieli zostać wysiedleni do radzieckiej i brytyjskiej strefy okupacyjnej, pozostać mogli ci, którzy pozytywnie przeszli proces weryfikacji narodowościowej. Ocena liczby ludności według narodowości w pierwszych powojennych latach jest jeszcze trudniejsza niż ocena ogólnej liczby ludności. W tabeli 9 przedstawiono dane o narodowości mieszkańców Polski, pochodzące z pierwszego (sumarycznego) spisu ludności.

Tabela 9. Ludność według narodowości według spisu w dniu 14 II 1946 r. (w tys.).

Wyszczególnienie	Ludność według narodowości				
	Ogółem	Polacy	Osoby, co do których toczy się postępowanie weryfikacyjne lub rehabilitacyjne	Niemcy	Inni
Polska	23 929,8	20 520,2	417,4	2288,3	399,6
Miasta	7459,4	6442,5	195,6	768,6	52,7
Wieś	16 166,1	14 077,7	221,8	1519,7	346,9
Ziemie dawne	18 803,4	17 948,6	229,4	251,9	373,5
w tym b. Wolne M. Gdańsk	200,1	153,1	6,5	39,5	1,6
Miasta	5686,2	5446,5	115,2	84,3	40,2
w tym: b. Wolne M. Gdańsk	150,6	127,1	4,4	18,2	0,9
Wieś	13 117,2	12 502,1	114,2	167,6	333,3
w tym: b. Wolne M. Gdańsk	49,5	26	2,1	21,3	0,1
„Ziemie Odzyskane”	4822,1	2571,6	188,0	2036,4	26,1
Miasta	1773,2	996,0	80,4	684,3	12,5
Wieś	3048,9	1575,5	107,6	1352,1	13,6

Źródło: K. Szczygielski, *Geografia mniejszości narodowych i etnicznych. Ujęcie ilościowe*, Opole 2006, s. 39.

Ustaleń „bilansu otwarcia” powojennej rzeczywistości, jakim był spis z 1946 r., nie można uznać za pełne i pewne dla badań etnicznych, podobnie jak wyników jednorazowego sprawozdania z 1948 r.²⁰, zwłaszcza dla badań porównawczych. Przyczyna takiego stanu rzeczy wywodzi się ze skutków ówczesnych zmian politycznych w Europie, wywołujących bardzo dynamiczne w czasie i przestrzeni zmiany wielkości i struktur ludności w poszczególnych krajach. Spis z lutego 1946 r. wskazywał, że w Polsce na ogólną liczbę 23,9 mln ludności 20,5 mln to Polacy (85,7%), 2,3 mln to liczba Niemców (9,6%), 0,4 mln wszystkich innych narodowości (1,7%), 0,4 mln osób w trakcie weryfikacji (1,7%) oraz grupa 0,3 mln (1,3%) osób, w stosunku do których nie podjęto w spisie rozstrzygnięcia co do ich narodowości. Na problem rozpoznania stanu ludności niemieckiej w pierwszych powojennych latach można też spojrzeć z perspektywy liczby osób wysiedlonych. Krzysztof Skubiszewski podaje, że w latach 1945–1950 z Polski wysiedlono – na podstawie układu poczdamskiego z 2 sierpnia 1945 r. i dekretu władz polskich z 13 września 1946 r., tj. sześć miesięcy po spisie sumarycznym – 3190 tys. Niemców²¹.

Jak trudna w badaniu jest to w istocie materia, może świadczyć fakt, że po zakończeniu przesiedleń i procesu weryfikacji liczbę Niemców w Polsce oceniano w 1950 r. na ok. 160 tys., a po 1958 r. już tylko na kilka tysięcy²². Jednakże w ciągu następujących 42 lat, do momentu podpisania traktatu o dobrym sąsiedztwie w czerwcu 1991 r., wyjechało do Niemiec 1391,7 tys. osób z polskim obywatelstwem²³.

Z kolei liczba pozytywnie zweryfikowanych narodowościowo w nowych granicach Polski, wynosząca w 1946 r. 932 300 osób, wzrosła do 1 043 550 osób w 1949 r. Najwięcej spośród zweryfikowanych zamieszkiwało województwo śląskie. W 1946 r. było to 786 tys. osób, ich liczba w 1949 r. wzrosła do 850 tys. osób²⁴. Z obszaru województwa opolskiego do 25 grudnia 1948 r., jak podaje Zbigniew Kowalski, wysiedlono 197 489 osób²⁵, a liczba pozytywnie zweryfikowanych w dniu 1 lipca 1949 r. wynosiła 471 123 osoby²⁶. Liczbę pozytywnie zweryfikowanych Niemców w województwie opolskim ocenia się na 77 tys. osób²⁷. Na obszarach województwa opolskiego,

20 Jednorazowe sprawozdanie o zaludnieniu „Ziem Odzyskanych” sporządzone w dniu 31 XII 1948 r. na zlecenie Ministerstwa Ziem Odzyskanych, zob.: Z. Kowalski, *Ludność Śląska Opolskiego w latach 1945–1950*, [w:] *Ludność Śląska Opolskiego w XIX i XX wieku (analizy statystyczne)*, red. Z. Kowalski, Opole 1987, s. 60.

21 K. Skubiszewski, *Wysiedlanie Niemców po II wojnie światowej*, Warszawa 1968, cyt. za: S. Łodziński, *Przekroczyć własny cień. Prawne, instytucjonalne oraz społeczne aspekty polityki państwa polskiego wobec mniejszości narodowych w latach 1989–1997*, [w:] *Mniejszości narodowe w Polsce. Praktyka po 1989 r.*, red. B. Berdychowska, Warszawa 1998, s. 17.

22 A. Gawryszewski, *op. cit.*, s. 455.

23 *Ibidem*, s. 470.

24 *Ibidem*, s. 466.

25 Z. Kowalski, *op. cit.*, s. 61, tab. 1.

26 *Ibidem*, s. 67, tab. 7.

27 J. Misztal, *Weryfikacja narodowościowa na Ziemiach Odzyskanych*, Warszawa 1990, s. 338, cyt. za: A. Gawryszewski, *op. cit.*, s. 466.

opuszczonych przez Niemców, osiedliła się ludność wysiedlana z ziem utraconych przez Polskę na rzecz ZSRR. Spośród ponad 1,6 mln osób wysiedlonych z Kresów Wschodnich ok. 11% trafiło na Śląsk Opolski²⁸.

Powojenna zmiana granic politycznych państwa polskiego i wymuszona przez nią masowa migracja uformowała społeczności na ziemiach przyłączonych do Polski, w tym w województwie opolskim. Wśród mieszkańców nowo powołanego do istnienia województwa opolskiego najliczniejszą grupę stanowiła ludność rodzima (51,6%), drugą znaczącą grupą była ludność przybyła spoza obecnych granic Polski (23,3%), w tym ludność przybyła z Kresów Wschodnich utraconych na rzecz ZSRR (22,3%). Ludność przybyła z dawnych ziem Polski stanowiła 21% ogółu ówczesnych mieszkańców, w tej grupie najliczniej reprezentowane były osoby pochodzące z województw krakowskiego i katowickiego. W stosunku do 25 360 osób (3,1%) nie ustalono pochodzenia terytorialnego.

Tabela 10. Ludność województwa opolskiego w 1950 r. według miejsca zamieszkania^a w 1939 r. na podstawie NSP z dnia 3 grudnia 1950 r.

Miejsce zamieszkania w sierpniu 1939 r.	Ludność	
	w tysiącach	w odsetkach
Ogółem	809,5	100,0
Opolskie	418,3	51,6
M. st. Warszawa	5,1	0,6
M. Łódź	0,8	0,0
Białostockie	1,5	0,2
Bydgoskie	2,3	0,3
Gdańskie	0,6	0,0
Katowickie	45,0	5,7
Kieleckie	12,5	1,5
Krakowskie ^b	48,1	6,0
Lubelskie	5,3	0,7
Łódzkie	13,8	1,7
Olsztyńskie	0,3	0,0
Poznańskie ^b	6,9	0,9

28 Zob. ryc. 2 w: R. Rauziński, K. Szczygielski, *op. cit.*, s. 37.

Rzeszowskie	17,3	2,1
Szczecińskie	0,1	0,0
Warszawskie	4,4	0,5
Wrocławskie ^b	1,2	0,1
Zielonogórskie	0,1	0,0
ZSRR	180,2	22,3
Inne państwa	8,1	1,0
Nieustalone	25,4	3,1

^a Osoby urodzone po 31 VIII 1939 r. zaliczono według miejsca zamieszkania matki w sierpniu 1939 r., ^b łącznie z miastem wydzielonym stanowiącym województwo.

Źródło: opracowanie na podstawie: L. Kosiński, *Pochodzenie terytorialne ludności Ziemi Zachodnich w 1950 r.* („Dokumentacja Geograficzna”, z. 2), Warszawa 1960, tab. 1, s. nlb.

Częściowa wymiana ludności Śląska Opolskiego, związana z wysiedleniem ludności niemieckiej i napływem nowych mieszkańców, doprowadziła do uformowania się obszarów o wyraźnej dominacji ludności przybyłej po 1945 r. (choć była to wewnętrznie bardzo zróżnicowana grupa) oraz dominacji ludności rodzimej. Porównanie danych opracowanych przez Jerzego Balaryna dla roku 1977 wskazuje na dominację ludności napływowej na północy, zachodzie i południu, natomiast ludności rodzimej w środkowej i wschodniej części województwa opolskiego. Ludność napływowa koncentrowała się na obszarach opuszczonych przez ludność niemiecką²⁹.

Historycznie ukształtowane zróżnicowanie dominacji tych dwóch zasadniczo odmiennych pod względem pochodzenia terytorialnego ludności „przypomina wciąż o sobie” przy analizie przestrzennej zjawisk demograficznych i do dzisiaj ma określone konsekwencje. Na obszarze województwa opolskiego „spotkały się” dwie liczebnie duże grupy (w 1950 r.: autochtoni 418 tys. osób – demograficznie starsi – oraz napływowi 391 tys. osób – demograficznie młodszy – jako migranci) o odmiennej historii, tradycji i kulturze i wspólnie tworzyły wyróżniającą się w kraju społeczność regionalną.

Ludność rodzima Śląska Opolskiego, jako byli obywatele państwa niemieckiego, mogła ubiegać się o pozwolenie na wyjazd z Polski i w czasach PRL-u korzystała z tej możliwości³⁰. Znajdowało to wyraz w wielkości emigracji z województwa

29 J. Balaryn, *Szacunek ludności autochtonicznej województwa opolskiego wg stanu w dniu 30 VI 1977*, mps, Instytut Śląski w Opolu, Zbiory specjalne A 632, vol. 75.

30 Z prawa tego korzystali również członkowie rodzin.

i zróżnicowaniu natężenia wyjazdów w układzie przestrzennym. W nowych warunkach społeczno-politycznych autochtoni, jako osoby z podwójnym obywatelstwem, mieli możliwość podejmowania legalnej pracy w Niemczech, zanim jeszcze Polska przystąpiła do Unii Europejskiej i dlatego rozmiary migracji czasowych, zwłaszcza tych długoterminowych, miały duże znaczenie na obszarach zdominowanych przez ludność rodzimą. Dane NSP z 2002 r. wskazują na najwyższe udziały osób długo-trwale przebywających za granicą wśród ogółu mieszkańców środkowo-wschodnich obszarów województwa³¹.

Dane ostatniego spisu ludności z 2011 r. nie pozwalają na analizę tego problemu w odniesieniu do mieszkańców gminy czy miejscowości³², dlatego posłużono się danymi pochodzącymi ze spisu w 2002 r., które dają „gęściej utkany” obraz i – jak się okazuje – w ujęciu przestrzennym odpowiadają jeszcze obszarom zdominowanym przez ludność rodzimą. Duże nasilenie emigracji stałe wyróżniało województwo opolskie w kraju, wewnątrz na obszarze województwa wyróżniała ludność w środkowo-wschodniej części w stosunku do mieszkańców pozostałych obszarów. Obecnie w odniesieniu do migracji czasowych można zaobserwować w dalszym ciągu utrzymujące się większe natężenie na obszarach zdominowanych przez ludność rodzimą³³, pomimo że po akcesji do UE w coraz większym stopniu w wyjazdach za granicę uczestniczą mieszkańcy z obszarów zdominowanych przez ludność napływową. Migracje za granicę były i są ważnym elementem procesów demograficznych w województwie opolskim. W przeszłości pomniejszały przyrost liczby ludności przede wszystkim autochtonicznej, ale też i całego województwa, a obecnie pogłębiają problem depopulacji.

Kurczenie się demograficzne ludności rodzimej ma związek z emigracją, a także z niższą intensywności przyrostu naturalnego. Ludność ta miała wyraźnie krótszą fazę powojennej kompensaty demograficznej i przesuniętą w czasie na połowę lat 60. XX w. Jako starsza demograficznie od ludności napływowej charakteryzowała się znacznie niższym natężeniem przyrostu naturalnego (zob. tabela 11).

31 Zob. ryc. 11 w: R. Rauziński, K. Szczygielski, *op. cit.*, s. 72.

32 Osobną ważną kwestią jest też jakość uzyskanych informacji, a przed wszystkim braki w nich odniesień do populacji migrantów.

33 Największe odsetki migrantów długoterminowych odnotowano dla powiatów strzeleckiego, opolskiego, oleskiego, najniższe dla powiatów brzeskiego, namysłowskiego i krapkowickiego (ale dla obszarów wiejskich tego powiatu udział migrantów czasowych zbliżał się do 13%). Zob. J. Dybowska, *Ludność na obszarach wiejskich województwa opolskiego – przeszłość i perspektywy demograficzne*, „Studia Obszarów Wiejskich”, t. 41 (2016), s. 235, tab. 4.

Tabela 11. Zróżnicowanie przyrostu naturalnego na 1000 ludności w zależności od pochodzenia regionalnego ludności województwa opolskiego.

Lata	Przyrost naturalny na 1000 ludności		Różnica A - N
	Rodzimej (A)	Napływowej (N)	
1951–1955	13,0	27,7	-14,7
1956–1960	17,8	24,3	-6,5
1961–1965	16,8	16,6	0,2
1966–1970	11,2	12,3	-1,1
1971–1975	8,6	13,0	-4,4
1976–1980	8,7	12,5	-3,8

Źródło: M. Szymańska, S. Kaganiec-Szymanowicz, *Różnica w ruchu naturalnym i strukturze demograficznej ludności województwa opolskiego*, cyt. za: R. Rauziński, *Zróżnicowanie sytuacji demograficznej społeczeństwa Śląska Opolskiego w zależności od pochodzenia regionalnego na tle emigracji zewnętrznych w latach 1951–1985*, [w:] *Ludność Śląska Opolskiego w XIX i XX wieku (analizy statystyczne)*, red. Z. Kowalski, Opole 1987, s. 113, tab. 2.

W latach powojennego wyżu demograficznego, jak już wspomniano, województwo opolskie wyróżniało się wśród województw Ziemi Zachodnich i Północnych niskim natężeniem zawierania małżeństw i rodzonych dzieci. Jeśli jednak przeanalizuje się rejestrowane natężenie urodzeń w przekroju województwa, to okazuje się, że na obszarach zamieszkałych przez ludność napływową wielkość ta była zbliżona do wartości „ultrawysokich” dla ziem przyłączonych³⁴. Najniższe wartości rejestrowane były dla ludności rodzimej. Przewaga natężenia przyrostu naturalnego dla ludności napływowej w stosunku do ludności rodzimej w szczytowej fazie wyżu demograficznego przekraczała 14 osób na 1000 mieszkańców (zob. tabela 11). W latach 1948–1970 dla ogółu powiatów o przewadze ludności napływowej³⁵ współczynnik urodzeń obniżał się od wartości przekraczającej 38 urodzeń na 1000 ludności do 18,8‰ w 1970 r. Dla powiatów o przewadze ludności rodzimej³⁶ współczynnik urodzeń podnosił się

34 W pierwszych powojennych latach dla powiatów grodkowskiego, namysłowskiego, nyskiego czy brzeskiego rejestrowano współczynnik urodzeń przekraczający 40 urodzeń na 1000 ludności, a dla powiatów raciborskiego czy oleskiego nieprzekraczające nawet 20 urodzeń na 1000 ludności. Zob. R. Rauziński, *Zróżnicowanie sytuacji demograficznej społeczeństwa Śląska Opolskiego w zależności od pochodzenia regionalnego na tle emigracji zewnętrznych w latach 1951–1985*, [w:] *Ludność Śląska Opolskiego...*, s. 162, tab. 7 i s. 165, tab. 10.

35 Ludność napływowa przeważała w powiatach: brzeskim, głubczyckim, grodkowskim, kluczborskim, namysłowskim, niemodlińskim i nyskim. Zob. *ibidem*, s. 162, tab. 7.

36 Ludność rodzima przeważała w powiatach: kozielskim, krapkowickim, oleskim, opolskim, prudnickim, raciborskim i strzeleckim. Zob. *ibidem*, s. 163, tab. 8.

z poziomu 18,4% w 1948 r. do wartości maksymalnej 29% w 1957 r., by następnie obniżyć się do poziomu 18,2% w 1970 r., a więc zbliżonego do wartości charakteryzujących w tym czasie również ludność napływową. W kolejnych latach obserwowane były tendencje do obniżania się natężenia elementów ruchu ludności właściwe całego kraju – obniżanie współczynników zawierania małżeństw, rodzonych dzieci, przyrostu naturalnego – zgodne z opisywanym przez teorię przejścia demograficznego procesem zmian demograficznych związanych z rozwojem społeczno-gospodarczym. W przekroju terytorialnym województwa opolskiego można było jednak zaobserwować wcześniej i występujący w większej liczbie gmin autochtonicznych ujemny przyrost naturalny³⁷.

Na początku XXI w. obserwuje się coraz mniejsze różnice w natężeniu przyrostu naturalnego, niestety ostatnio przede wszystkim ujemnego. W tabeli 12 zestawiono wskaźniki natężenia przyrostu naturalnego, salda migracji ogółem oraz przyrostu rzeczywistego dla gmin uporządkowanych według malejącego odsetka ludności rodzimej wśród ogółu mieszkańców. Wybrano lata po spisach powszechnych w 2002 r. i 2011 r., gdyż dzięki nim dysponujemy uaktualnioną informacją o liczbie ludności, która ma zasadnicze znaczenie dla obliczania wskaźników natężenia zjawisk demograficznych.

Tabela 12. Wskaźniki ruchu ludności w gminach województwa opolskiego^a.

Gminy	2003			2012		
	na 1000 ludności			na 1000 ludności		
	Przyrost naturalny	Saldo migracji	Przyrost rzeczywisty	Przyrost naturalny	Saldo migracji	Przyrost rzeczywisty
Gminy zdominowane przez ludność autochtoniczną						
Strzeleczyki	-1,6	-3,93	-5,53	-1,7	-5,85	-7,55
Walce	-3,4	-5,04	-8,44	1,3	0,36	1,66
Bierawa	-2,1	-2,72	-4,82	1,4	3,98	5,38
Cisek	0	-8,29	-8,29	-0,8	-5,37	-6,17
Ujazd	-1,4	-3,61	-5,01	-1,6	-1,27	-2,87
Polska Cerekiew	-3,7	-19,21	-22,91	-4,4	-8,53	-12,93
Izbicko	0,9	3,97	4,87	1,7	6,50	8,20
Jemielnica	-0,9	-2,60	-3,50	0,4	4,03	4,43
Zębowice	-5,9	-6,42	-12,32	-0,5	-5,52	-6,02
Kolonowskie	-6,2	-21,05	-27,25	1,0	-10,12	-9,12

37 B. Grodecka-Klusik, *Zróżnicowanie przyrostu naturalnego w województwie opolskim w zależności od pochodzenia etnicznego ludności w latach 1980–1995*, „Śląsk Opolski”, R. 7 (1997), nr 2, s. 37–48.

Prószków	-2,3	4,05	1,75	-1,4	-2,76	-4,16
Lasowice Wielkie	-3,8	1,10	-2,7	-2,8	-3,70	-6,50
Gogolin	-1,7	-12,99	-14,69	-0,2	0,80	0,60
Reńska Wieś	-2,9	1,25	-1,65	-3,4	2,67	-0,73
Łubniany	-2,9	-0,55	-3,45	-1,1	6,26	5,16
Biała	-3,3	-12,76	-16,06	1,1	-1,27	-0,17
Chrzastowice	-2,9	8,55	5,65	0,1	3,87	3,97
Leśnica	-1,2	-3,96	-5,16	-3,2	-1,23	-4,43
Krapkowice	0,7	-10,03	-9,33	-1,1	-6,22	-7,32
Turawa	-1,7	1,37	-0,33	-2,4	5,80	3,40
Pawłowiczki	-3,5	-3,23	-6,73	-3,9	-5,76	-9,66
Pokój	0,7	2,83	3,53	-2,9	-1,85	-4,75
Strzelce Opolskie	-1,1	-6,70	-7,80	-0,3	-4,49	-4,79
Zawadzkie	-1,5	-8,99	-10,49	1,1	-4,09	-2,99
Murów	-2,8	-23,95	-26,75	-1,3	-1,25	-2,55
Tarnów Opolski	-1,8	-7,65	-9,45	0,2	0,31	0,51
Ozimek	-1,1	-6,60	-7,70	-2,0	-2,14	-4,14
Głogówek	-1,9	-16,02	-17,92	-3,0	-4,14	-7,14
Dobrzeń Wielki	-1,3	1,29	-0,01	0,8	3,81	4,61
Popielów	-1,2	-1,51	-2,71	-1,0	-0,73	-1,73
Komprachcice	-1,9	9,49	7,59	-0,8	6,15	5,35
Zdzieszowice	2,2	-4,56	-2,36	-0,7	-7,58	-8,28
Gminy zdominowane przez ludność napływową						
Baborów	-6,1	-21,67	-27,77	-1,0	-1,28	-2,28
Dąbrowa	0,1	0,96	1,06	-0,3	7,95	7,65
Korfantów	-2,8	-1,70	-4,50	0,3	-3,23	-2,93
Kędzierzyn-Koźle	-0,1	-5,98	-6,08	-1,8	-4,45	-6,25
Kluczbork	-1,9	-3,57	-5,47	-1,2	-2,89	-4,09
Lubrza	-2,4	-5,63	-8,03	-5,3	-3,20	-8,50

Byczyna	0,7	-1,69	-0,99	-0,4	-8,03	-8,43
Wotczyn	-0,1	-1,68	-1,78	-3,0	-1,63	-4,63
Tułowice	2,0	-2,57	-0,57	4,4	-4,38	0,02
Kietrz	-1,7	-4,82	-6,52	-2,1	-4,46	-6,56
Branice	-5,3	-0,26	-5,56	-6,5	-5,40	-11,90
Opole	-0,6	-3,80	-4,40	-0,9	-2,42	-3,32
Prudnik	-1,5	-2,41	-3,91	-3,6	-4,81	-8,41
Niemodlin	2,3	-3,04	-0,74	1,2	-2,80	-1,60
Łambinowice	-1,1	-5,53	-6,63	0,3	-1,77	-1,47
Domaszowice	-2,6	-8,26	-10,86	-5,4	-2,14	-7,54
Świerczów	-3,2	3,76	0,56	-5,6	-4,49	-10,09
Głubczyce	-1,9	-0,57	-2,47	-3,4	-1,63	-5,03
Paczków	-1,3	-4,19	-5,49	-1,9	-4,73	-6,63
Brzeg	-0,4	-3,98	-4,38	-0,4	-2,71	-3,11
Skarbimierz	3,9	8,08	11,98	1,8	4,71	6,51
Głucholązy	-3,4	-4,36	-7,76	-2,7	-3,00	-5,70
Grodków	-1,2	-1,26	-2,46	0,4	-1,92	-1,52
Kamiennik	0	-4,93	-4,93	-2,4	-2,17	-4,57
Lewin Brzeski	1,0	-1,68	-0,68	-1,0	-0,74	-1,74
Lubsza	-1,0	2,92	1,92	-2,3	3,43	1,13
Namysłów	-1,9	-4,30	-6,20	-1,9	0,89	-1,01
Nysa	-1,2	-1,88	-3,08	-1,6	-1,61	-3,21
Olszanka	-1,2	-0,8	-2,00	-1,0	1,80	0,80
Otmuchów	-0,1	-1,71	-1,81	-2,3	-0,64	-2,94
Pakostawice	-4,4	-1,29	-5,69	-3,2	-2,68	-5,88
Skoroszyce	1,8	-5,11	-3,31	1,4	-2,33	-0,93
Wilków	0,9	1,28	2,18	2,2	-7,12	-4,92

^a Stały obszar.

Źródło: opracowanie własne na podstawie *Ludność, ruch naturalny i migracje w województwie opolskim w 2003 r. Informacje i opracowania statystyczne*, Opole 2004; *Ludność, ruch naturalny i migracje w województwie opolskim w 2013 r. Informacje i opracowania statystyczne*, Opole 2014.

W niewielu gminach odnotowywany jest dodatni przyrost naturalny (w 4 autochtonicznych i 8 napływowych w 2003 r. oraz w 10 autochtonicznych i 8 napływowych w 2012 r.). Przy niewielkim dodatnim przyroście naturalnym – bliskim zera, a tym bardziej ujemnym – saldo migracji nabiera ogromnego znaczenia dla wyznaczenia kierunku zmian zaludnienia. Przede wszystkim na wielkość dodatniego salda migracji mają wpływ migracje wewnętrzne, gdyż w migracjach zagranicznych odpływ przeważa nad napływem.

Z upływem czasu zacierają się też różnice między strukturą wieku ludności zamieszkującej obszary zdominowane przez autochtonów i strukturą wieku osób zamieszkałych przez ludność napływową, przede wszystkim jeśli uwzględnia się tylko duże grupy wieku (zob. tabele 13 i 14).

Tabela 13. Struktura ludności według dużych grup wieku w województwie opolskim w latach 1950–1970 (w %).

Powiaty	Rok	Ludność w wieku (%)		
		0–19 lat	20–59 lat	60 lat i więcej
Autochtoniczne ^a	1950	39,5	49,5	11,0
	1960	36,0	52,3	11,7
	1970	39,4	47,6	13,0
Napływowe ^b	1950	41,0	51,9	7,1
	1960	42,5	49,5	8,0
	1970	39,3	50,1	10,6

^a Powiaty autochtoniczne to: kozielski, krapkowicki (utworzony z dniem 1 I 1956 r.), oleski, opolski, prudnicki, M. Racibórz, raciborski, strzelecki, ^b powiaty napływowe to: brzeski, głubczycki, grodkowski, kluczborski, namysłowski, niemodliński, nyski, M. Brzeg, M. Nysa, M. Opole.

Źródło: R. Rauziński, *Zróżnicowanie sytuacji demograficznej społeczeństwa Śląska Opolskiego w zależności od pochodzenia regionalnego na tle emigracji zewnętrznych w latach 1951–1985*, [w:] *Ludność Śląska Opolskiego w XIX i XX wieku (analizy statystyczne)*, red. Z. Kowalski, Opole 1987, s. 125, tab. 7.

W tabeli 13 przedstawiono dane charakteryzujące ludność zamieszkującą powiaty w granicach administracyjnych województwa obowiązujących do 1975 r., a w tabeli 14 ludność ujętą w gminach zgodnie z przyjętą klasyfikacją na stałym obszarze województwa, tj. wyznaczonymi granicami administracyjnymi z lat 1975–1998.

Tabela 14. Struktura ludności według dużych grup wieku w województwie opolskim^a w latach 1978–2011.

Gminy	Rok	Ludność w wieku (%)		
		0–19 lat	20–59 lat	60 lat i więcej
Autochtoniczne ^b	1978	36,1	51,3	12,6
	1988	32,6	55,5	11,9
	2002	26,3	55,8	17,9
	2011	19,4	61,1	19,5
Napływowe ^c	1978	33,0	55,2	10,9
	1988	33,1	54,0	12,9
	2002	26,2	57,1	16,7
	2011	19,8	59,6	20,6

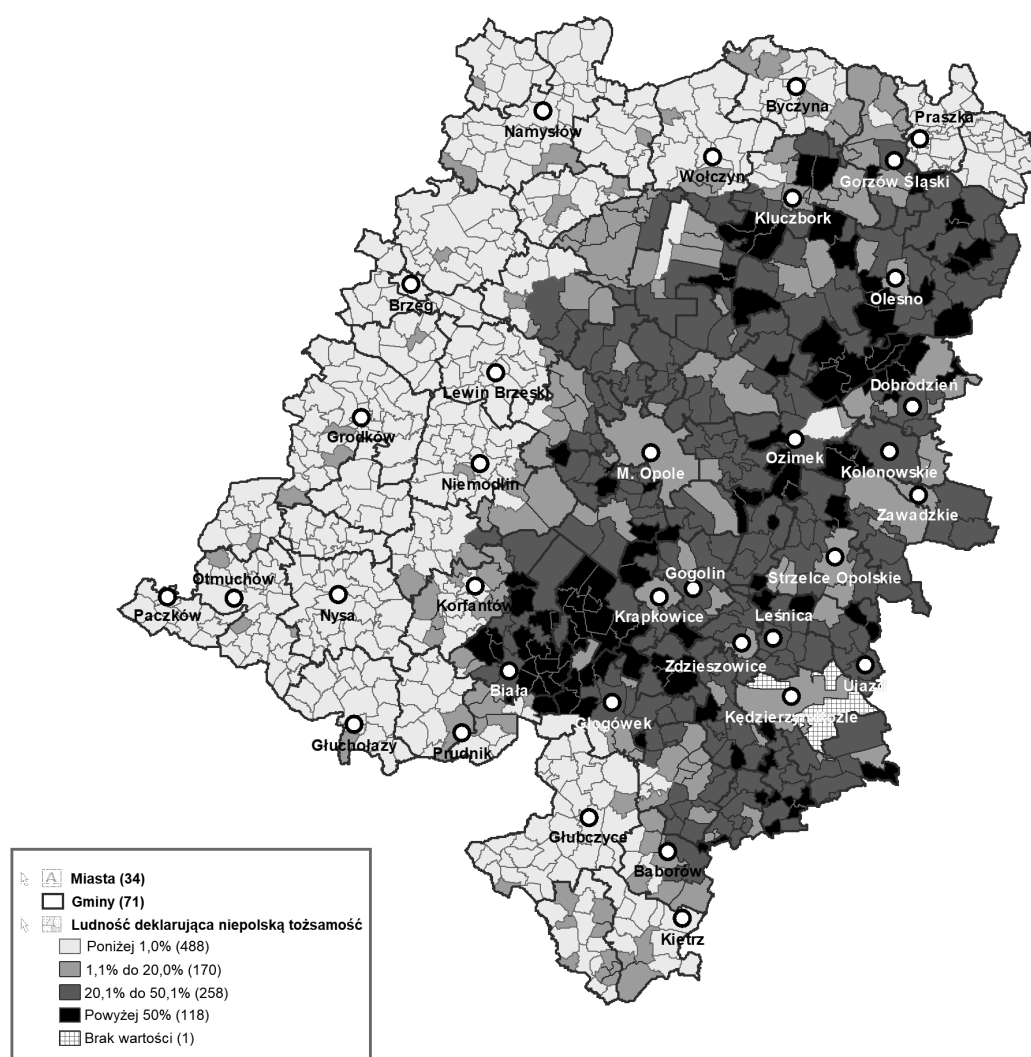
^a Stały obszar województwa, ^b gminy, w których ludność autochtoniczna stanowi co najmniej 50% ogółu mieszkańców (32 gminy), ^c gminy, w których ludność napływowa stanowi co najmniej 50% ogółu mieszkańców (33 gminy). Zob. też klasyfikacja gmin województwa opolskiego: J. Dybowska, *Przemiany demograficzne w regionie o nasilonej migracji zagranicznej na przykładzie województwa opolskiego*, Opole 2013, s. 218, tab. 64.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych spisów powszechnych.

Bardziej szczegółowa analiza pięcioletnich grup wiekowych ujawnia pewne braki ludzi przede wszystkim młodych w wieku najwyższej mobilności, 20–29 lat, wśród ludności rodzimej i co się z tym wiąże również kobiet w wieku rozrodczym wśród ludności rodzimej w stosunku do ludności napływowej, ale struktura wieku ogółu mieszkańców województwa opolskiego jest coraz bardziej podobna do struktury wieku ogółu mieszkańców Polski, gdyż udział ludności zamieszkującej obszary zdominowane przez ludność napływową wzrasta, a ludności zamieszkującej obszary zdominowane przez ludność rodzimą maleje³⁸. Dane spisu z 2011 r. wskazują na większy odsetek osób, które przekroczyły próg starości wśród ludności napływowej. Trzeba jednak w tym miejscu przypomnieć o problemie jakości informacji o stanie ludności na terenie odpływu migracyjnego, gdyż podawana liczba ludności faktycznej, wbrew swej nazwie, nie oddaje prawidłowo rzeczywistego stanu ludności. Ponieważ dane o migrantach i ich wieku nie są dostępne w odniesieniu do mieszkańców gmin, pozostaje poczekać na wyniki kolejnego spisu z nadzieją, że dostarczy on bardziej użytecznych informacji niezbędnych dla prawidłowej oceny struktury wieku populacji przebywającej na obszarze odpływu migracyjnego.

Poprzedni spis z 2002 r. dał pewną możliwość uaktualnienia informacji o ludności rodzimej, dzięki odpowiedziom na pytanie o identyfikację narodowościową. Ostatnie badanie i ustalenia rozmieszczenia przestrzennego tej grupy ludności województwa opolskiego pochodziły z 1977 r. Rozkład przestrzenny odsetka osób deklarujących w NSP z 2002 r. inną niż polska tożsamość (niemiecka i śląska) wśród mieszkańców miejscowości województwa opolskiego przedstawia wykres 1. Obraz, jaki wyłania się z tej mapy, koresponduje z dawnym rozkładem przestrzennym ludności rodzimej.

Wykres 1. Ludność deklarująca niepolską tożsamość w NSP z 2002 r.

Źródło: oprac. K. Szczygielski na podstawie niepublikowanych danych GUS.

Z kolei najwyższy procentowy udział deklaracji polskiej tożsamości koresponduje z rozkładem przestrzennym ludności napływowej³⁹.

Porównanie danych dotyczących ludności deklarującej polską tożsamość w NSP z 2002 r. i najgłębszej depopulacji w gminach województwa opolskiego w latach 1978–2010 pozwala dostrzec związek między rozmieszczeniem ludności rodzimej a problemem kurczenia się demograficznego województwa opolskiego. Na obszarach zdominowanych przez ludność rodzimą najwyższe wielkości zaludnienia osiągnięte były na przełomie lat 70. i 80. XX w. Od tego czasu liczba ludności w tej części województwa maleje i zarejestrowane do tej pory ubytki są największe. Jest to efekt wieloletniej tradycji emigracji i związanej z nią niskiej intensywności ruchu naturalnego⁴⁰.

Podsumowując przedstawione rozważania, warto przytoczyć opinię Roberta Rauzińskiego, który dokonał wyróżnienia pewnych faz w dotychczasowym powojennym przebiegu procesów demograficznych na Śląsku Opolskim, ujmując je w szerokim kontekście przeobrażeń społeczno-gospodarczych:

1. W pierwszych latach powojennych (1945–1950) o zmianach demograficznych w regionie decydowały masowe ruchy migracyjne związane z zasiedlaniem tych obszarów jako części ziem przyłączonych do Polski; był to także etap normalizacji warunków życia po okresie wojny.
2. Kolejne dziesięciolecie (1951–1960) przyniosło odbudowę biologiczną ludności – czas wyżu demograficznego – a tym samym poważne zmiany w strukturze demograficznej i społecznej oraz pełne zatrudnienie w ówczesnym systemie społeczno-gospodarczym.
3. W dekadzie 1961–1970 zaznaczył się już spadek przyrostu naturalnego, nasiliła się też migracja ze wsi do miasta; jednocześnie w związku z daleko idącymi przeobrażeniami w dziedzinie urbanizacji i rozwoju przemysłu nastąpiła przebudowa struktury zawodowej ludności.
4. Lata 1971–1989 cechowały gwałtowne migracje i dalsze przemiany społeczno-zawodowe wynikające z intensywnego uprzemysłowienia nie tylko na Śląsku Opolskim.
5. Począwszy od lat 90. XX w. daje się zaobserwować nie tylko wyraźny kryzys demograficzny, do czego przyczynił się wzrost bezrobocia i nasilone migracje zagraniczne, ale także w aspekcie czysto demograficznym – przemiany rozmiarów ruchu naturalnego. Z drugiej strony podniósł się poziom wykształcenia ludności, wzrosła ruchliwość przestrzenna, a dzięki postępowi medycyny wydłużył się czas życia. Wyraźnie wystąpiło zjawisko słabnięcia wpływu powojennego wyżu demograficznego – dotychczasowy fenomen falowania wyżów i niżów demograficznych przechodzi do historii.
6. Ostatnia faza zaczęła się od 2004 r., przystąpienia Polski do Unii Europejskiej – zwłaszcza w sferze międzynarodowej mobilności, a rozwinięcie cech tej fazy od wejścia Polski do strefy Schengen⁴¹.

39 Zob. ryc. 6 w: R. Rauziński, K. Szczygielski, *op. cit.*, s. 51.

40 R. Rauziński, K. Szczygielski, *op. cit.*, s. 51, ryc. 6; J. Dybowska, *Intensywna emigracja a stan ludności w województwie opolskim*, „Studia Migracyjne – Przegląd Polonijny”, R. 42 (2016), nr 3, s. 184, rys. 3.

41 R. Rauziński, K. Szczygielski, *op. cit.*, s. 59–60.

Wnioski

Depopulacja stała się poważnym wyzwaniem dla dalszego rozwoju województwa opolskiego, w którym już od dłuższego czasu zmniejsza się liczba mieszkańców. Prognoza GUS zapowiada dla regionu najszybciej postępujące zmniejszanie się liczby ludności w perspektywie 2050 r. W związku z tym władze regionu podjęły działania w ramach programu nazwanego Specjalną Strefą Demograficzną. Na efekty tych działań trzeba będzie jednak poczekać, ale niewątpliwie obserwacja dalszych zmian demograficznych w województwie opolskim jest konieczna nie tylko ze względu na rozpoznanie samego przebiegu depopulacji, lecz także różnorodnych konsekwencji, jakie ona ze sobą niesie, oraz oceny skuteczności działań podejmowanych, by ograniczyć jej rozmiary. Problem ludności rodzimej zamieszkującej województwo opolskie ze względu na fluktuacje jej tożsamości oraz znaczenie w życiu społeczności regionalnej pozostaje zagadnieniem ważnym, wymagającym dalszych badań nie tylko demograficznych, ale także socjologicznych.

Bibliografia

- Balaryn J., *Szacunek ludności autochtonicznej województwa opolskiego wg stanu w dniu 30 VI 1977*, mps, Instytut Śląski w Opolu, Zbiory specjalne A 637, vol. 75.
- Dybowska J., *Intensywna emigracja a stan ludności w województwie opolskim*, „Studia Migracyjne – Przegląd Polonijny”, R. 42 (2016), nr 3, s. 165–187.
- Dybowska J., *Ludność na obszarach wiejskich województwa opolskiego – przeszłość i perspektywy demograficzne*, „Studia Obszarów Wiejskich”, t. 41 (2016), s. 229–244.
- Dybowska J., *Przemiany demograficzne w regionie o nasilonej migracji zagranicznej na przykładzie województwa opolskiego*, Opole 2013.
- Gawryszewski A., *Ludność Polski w XX wieku*, Warszawa 2005.
- Grodecka-Klusik B., *Zróżnicowanie przyrostu naturalnego w województwie opolskim w zależności od pochodzenia etnicznego ludności w latach 1980–1995*, „Śląsk Opolski”, R. 7 (1997), nr 2, s. 37–48.
- Hanich A., *Powojenna „repatriacja” Polaków z Kresów Wschodnich na Śląsk Opolski*, [w:] *Wokół ludzi i zdarzeń. Przesiedleńcy z dawnych Kresów Rzeczypospolitej w strukturze demograficznej i społecznej Śląska Opolskiego w sześćdziesięcioleciu 1945–2005*, red. R. Rauziński, T. Sołdra-Gwiżdż, Opole 2011, s. 11–25.
- Kosiński L., *Pochodzenie terytorialne ludności Ziemi Zachodnich w 1950 r.* („Dokumentacja Geograficzna”, z. 2), Warszawa 1960.
- Kosmala G., *Zmiany granic politycznych w Europie Środkowej w okresie ostatnich stu lat*, Wrocław 1993.
- Kowalski Z., *Ludność Śląska Opolskiego w latach 1945–1950*, [w:] *Ludność Śląska Opolskiego w XIX i XX wieku (analizy statystyczne)*, red. Z. Kowalski, Opole 1987, s. 57–105.
- Ludność, ruch naturalny i migracje w województwie opolskim w 2003 r. Informacje i opracowania statystyczne*, Opole 2004.
- Ludność, ruch naturalny i migracje w województwie opolskim 2013 r. Informacje i opracowania statystyczne*, Opole 2014.
- Ludność Ziemi Zachodnich i Północnych Polski w liczbach w latach 1946–1989*, red. I. Sobczak [et al.], Gdańsk 1990.
- Łodziński S., *Przekroczyć własny cień. Prawne, instytucjonalne oraz społeczne aspekty polityki państwa polskiego wobec mniejszości narodowych w latach 1989–1997*, [w:] *Mniejszości narodowe w Polsce. Praktyka po 1989 r.*, red. B. Berdychowska, Warszawa 1998, s. 11–82.
- Narodowy Spis Powszechny 1950*, Warszawa 1955.
- Narodowy Spis Powszechny ludności i mieszkań 2002. Migracje ludności. Województwo Opolskie*, Opole 2004.
- Narodowy Spis Powszechny z dnia 7 XII 1978*, Warszawa 1980.
- Narodowy Spis Powszechny z dnia 6 XII 1988*, Warszawa 1990.
- Narodowy Spis Powszechny ludności i mieszkań 2002. Ludność. Stan oraz struktura demograficzna i społeczno-ekonomiczna. Województwo opolskie*, Opole 2003.
- Prognoza ludności na lata 2014–2050*, Warszawa 2014.
- Rauziński R., *Zróżnicowanie sytuacji demograficznej społeczeństwa Śląska Opolskiego w zależności od pochodzenia regionalnego na tle emigracji zewnętrznych w latach 1951–1985*, [w:] *Ludność Śląska Opolskiego w XIX i XX wieku (analizy statystyczne)*, red. Z. Kowalski, Opole 1987, s. 107–229.

Rauziński R., Szczygielski K., *Przesiedleńcy z dawnych Kresów Rzeczypospolitej w strukturze demograficznej i społecznej Śląska Opolskiego 1945–2005*, [w:] *Wokół ludzi i zdarzeń. Przesiedleńcy z dawnych Kresów Rzeczypospolitej w strukturze demograficznej i społecznej Śląska Opolskiego w sześćdziesięcioleciu 1945–2005*, red. R. Rauziński, T. Soidra-Gwiżdż, Opole 2011, s. 26–124.

Sobczak I., *Ogólna charakterystyka rozwoju demograficznego Ziemi Zachodnich i Północnych Polski*, [w:] *Ludność Ziemi Zachodnich i Północnych Polski w liczbach w latach 1946–1989*, red. I. Sobczak [et al.], Gdańsk 1990, s. 13–55.

Szczygielski K., *Geografia mniejszości narodowych i etnicznych. Ujęcie ilościowe*, Opole 2006.

Szczygielski K., *Przestrzenne zróżnicowanie ludności województwa opolskiego w kontekście etnicznym jako potencjalne uwarunkowanie rozwoju regionalnego*, Opole 2010.

Joanna Dybowska, Kazimierz Szczypiński

Przemiany demograficzne w województwie opolskim w latach 1945–2015

Streszczenie: Artykuł zawiera omówienie zmian demograficznych w województwie opolskim od momentu utworzenia tej jednostki administracyjnej do chwili obecnej. Na tle krótkiego rysu historycznego procesu zasiedlania ziem przyłączonych do Polski w 1945 r. przedstawiono problemy dotyczące wzrostu liczby mieszkańców tego regionu, ze szczególnym uwzględnieniem roli intensywnego odpływu emigracyjnego na stan ludności. Poruszony też został wątek etniczny, zróżnicowania pochodzenia regionalnego mieszkańców województwa opolskiego i jego wpływ na sytuację demograficzną w perspektywie historycznej oraz w aktualnym układzie przestrzennym województwa.

Demographic changes in Opole Voivodeship in the years 1945–2015

Abstract: The article presents a description of demographic changes in Opole Voivodeship from the moment of the creation of this administrative unit to the present day. Against the background of a short outline of the historical process of the settling of the lands incorporated into Poland in 1945, there is a discussion of the problems related to the increase in the number of residents of this region, with particular consideration of the role of the intensive outflow of people in shaping the population. The topic of ethnicity is also touched upon – the diversity of regional origins of residents of Opole Voivodeship and its influence on the demographic situation both in a historical perspective and in terms of the current spatial make-up of the Voivodeship.

Słowa kluczowe: ludność rodzima, ludność napływowa, emigracja, depopulacja, tempo wzrostu liczby ludności, struktura wieku

Keywords: native population, immigrant population, emigration, depopulation, pace of population increase, age structure

---